

<https://doi.org/10.32405/2411-1309-2019-22-97-104>

УДК 371(3+64/69)

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ СОВРЕМЕННОГО ШКОЛЬНОГО УЧЕБНИКА

Гизатулла Имашев,

доктор педагогических наук, профессор,
Атырауский государственный
университет им. Х. Досмухамедова,
г. Атыра, Казахстан,

e-mail: 77gz5ag@mail.ru

Статья посвящена проблеме школьного учебника как стимулятора и организатора учебной деятельности учащихся. Автором раскрыты государственные подходы к образованию и цели системы образования в Казахстане. Также в статье охарактеризованы основные принципы, на которых основывается дидактический комплекс учебника: научности, доступности и посильности, сознательности и активности, связи теории с практикой, систематичности, последовательности и преемственности, наглядности; описаны особенности и этапы подготовки школьных учебников в контексте модернизации образования и внедрения инновационных технологий.

Ключевые слова: образование; создание учебников; задачи дидактики; инновационные технологии; школьный учебник физики; источник знаний; компетентностный подход; модернизация образования.

Постановка проблемы. В настоящее время Казахстан признан мировым сообществом как государство с рыночной экономикой. За короткий исторический период обретения независимости Казахстан сделал прорыв в экономике, интегрируясь в мировую цивилизацию и используя новые прогрессивные технологии. Определены перспективы социально-экономического развития страны. В этом контексте возрастает роль и значение современной системы образования, человеческого капитала как критериев уровня общественного развития, составляющих основу нового уровня жизни общества и являющихся важнейшими факторами, базой экономической мощи и национальной безопасности страны. В свою очередь, преобразования в системе общественных отношений оказывают влияние на образование, требуют от него мобильности и адекватного ответа на реалии нового исторического этапа и должны соответствовать потребностям развития экономики в целом. Казахская система образования развивается в условиях устаревшей методологической базы, а ее структура и содержание недостаточны

для поетапного входу в мирове освітнє просторство [1]. В цій зв'язі очікується, що перехід Казахстану на оновлене змістове освітнє забезпечення дозволить успішно вирішити стратегічну задачу формування нової національної моделі освіти.

Головна мета загальної середньої освіти в Казахстані — формування і розвиток освітньої, творчої, компетентної і конкурентоспроможної особистості, здатної жити в динамічно розвиваючійся середовищі, готової до самоактуалізації як в своїх власних інтересах, так і в інтересах суспільства.

Залог процвітання держави — освітність її громадян. В посланні першого президента Н. А. Назарбаєва «Стратегія входу Казахстану в число п'ятидесяти найбільш конкурентоспроможних країн світу» сказано, що «реформа освіти — це один з найважливіших інструментів, що дозволяють забезпечити реальну конкурентоспроможність Казахстану. Нам потрібна сучасна система освіти, що відповідає потребам економічної і суспільної модернізації» [1].

Ціль статті — розкрити роль сучасного шкільного підручника як стимулятора і організатора освітньої діяльності учнів у Казахстані.

Изложение основного материала. Мета реформи — підвищити якість підготовки спеціаліста. Ключ до цього — розробка і видання підручників, що є однією з пріоритетних державних завдань. Розроблювані підручники повинні відповідати державним стандартам середньої загальної освіти, освітнім програмам за шкільними предметами і стати якісним, конкурентоспроможним товаром на ринку освітніх послуг.

Розроблювані підручники проходять попередню апробацію, підлягають всебічній експертизі. Весь цикл, пов'язаний з створенням підручника: розробка, детальне описання, тиражування здійснюється під керівництвом і контролем центрального виконавчого органу в області освіти. Проте сьогодні школа не задоволена діючими шкільними підручниками, багато підручників не відповідають сучасним вимогам базової науки і педагогіки, дуже сильна традиція «переписування» змісту підручників. Також часто в підручниках зустрічаються параграфи, що суперечать змісту передіданого; неточний переклад спотворює зміст тексту.

За нашою думкою, обов'язком авторів повинна бути безупрочна грамотність, достовірність інформації, щоб уникнути безграмотних опусів, які зустрічаються в підручниках. Автор несе відповідальність перед учнем, головним споживачем знань. Крім того, щоб привернути школяра до науки, необхідно пробудити в ньому творче мислення. Як писала академік М. В. Невченко: «Підручник повинен бесідувати з учнем. Він повинен навчати його навчатися. Він повинен виховувати в ньому бажання навчатися». В цілому підручник повинен цікавити учнів. При читанні матеріалу учень повинен відкривати для себе нові

представления о существующих вещах, расширять кругозор, углубляясь в содержание. А для этого авторам учебников нужно знать возрастную психологию и возрастную педагогику [2].

Задачи дидактики, которые должны учитывать авторы при создании учебников, делятся на две основные группы. С одной стороны, это задачи, ориентированные на составление учебного содержания учебника, его объёма и структуры, с другой — на разработку оптимальной совокупности способов освоения этого учебного содержания.

Дидактический комплекс учебника основывается на следующих основных принципах: научность, доступность и посильность, сознательность и активность, связь теории с практикой, систематичность, последовательность и преемственность, наглядность.

Научность изложения материала подразумевает: последовательное и отчетливое изложение достоверных научных знаний; правильное и доказательное раскрытие, трактовку основных понятий; наличие материала, обеспечивающего овладение учащимися простейшими методами исследования. Доступность материала подразумевает: соответствие содержания, глубины и логики раскрытия материала познавательным и возрастным особенностям, возможностям учащихся; учет имеющихся у учащихся знаний; доступность текста учебника для самостоятельного усвоения учащимися содержания темы; соблюдение последовательности введения понятий; наличие материала для организации самостоятельной работы, повторения и закрепления, осознанного самоконтроля и самооценки. При разработке и конструировании [2] содержания учебника необходимо учитывать: *системно-деятельностный подход* (необходимость совместной деятельности учителя и ученика в процессе системного овладения знаниями и умениями, навыками решения учебных проблем; развитие у учащихся практико-ориентированного и аналитического мышления; развёртывание учебного материала учебника по принципу: от «простого к более сложному», от «конкретного к абстрактному» при реализации целей обучения); *межпредметный подход* (формирование единой системы взглядов на материальную картину мира на основе интеграции знаний); *интерактивный подход* (нацеленность методического аппарата учебника на организацию эффективной связи между учителем и учащимся, между самими учащимися, на открытое общение основанное на принципах педагогики сотрудничества: «ученик-учитель», «ученик-ученик», «ученик-группа», «ученик, ученик-группа», «группа-команда», «группа, команда-идея»); *личностно-ориентированный подход* (развитие как личностных качеств, так и личности в целом); *компетентностный подход* (ориентирование на формирование навыков широкого спектра, подход, в широком смысле реализующий деятельностный характер образования, при котором учебный процесс ориентируется на практические результаты; работа над учебником начинается с решения вопроса о том, чему

может научить эта книга и какими средствами можно достичь запланированной цели; решается вопрос, какие знания, в каком объеме и в каких разделах учебника ученик приобретёт, какие практические навыки и умения он будет развивать).

В условиях современности назрела острая необходимость решения проблемы проектирования школьного учебника на основе компетентностного подхода. Это исходит из того, что дидактические основы конструирования школьного учебника должны ориентировать учащихся на формирование компетенций как планируемых (ожидаемых) результатов обучения, так и стимулировать к самостоятельной деятельности и развитию творческих способностей [3]. Предназначение учебника в образовательном процессе определяется тем обстоятельством, что он является и «стратегической моделью» процесса обучения, поскольку отражает цели обучения, компоненты содержания образования, методы обучения и его организационные формы, и одновременно «тактической моделью» процесса обучения, так как раскрывает последовательность изложения учебного материала и задает сценарий учебного процесса.

Учитывая все вышесказанное, предлагаем свои соображения (предложения) по поводу школьного учебника и его конструирования.

Нам представляется, что школьный учебник физики — это комплексная информационно-деятельностная модель образовательного процесса, происходящего в рамках соответствующей дидактической системы и включающего необходимые условия для его осуществления. Другими словами, учебник — это модель, отображающая цели, принципы, содержание, технологию соответствующего образовательного процесса, в которую входит и реальность, являющаяся условием осуществления этого процесса [2; 3]. Учебник — это модель в том смысле, что он не только отображает в себе структуру определенной дидактической системы, но и проектирует её реализацию. Содержание учебника, ориентированное на личностно-развивающую деятельность учащихся, «задает» соответствующие виды этой деятельности. В нем должны найти отражение такие процедуры обучения, как выяснение смысла изучаемого учебного предмета и каждой отдельной темы, постановка задач, организация образовательной ситуации, предъявление необходимой информации, раскрытие путей решения проблем, обобщение и систематизация, закрепление и контроль, самостоятельные исследования, домашняя работа, рефлексивное осознание образовательной деятельности и ее результатов.

Учебник физики нового поколения предусматривает принципиальное изменение структуры, содержания и форм подачи нового материала. Мы согласны с А. В. Хуторским, который считает, что «наряду с предлагаемым ученикам материалом, в учебник должен войти материал, создаваемый самим учащимся. Деятельностная функция учебника может реализовываться на основе следующих видов учебной деятельности: исследовательской, творческой деятельности ученика, его участие в диалоге с автором или персонажами учебника, сопоставление разных то-

чек зрения и подходов, включение оценочной позиции по отношению к материалу, рефлексивное осмысление прочитанного. Результатом должна служить создаваемая учеником образовательная продукция» [1; 4]. Осознание и присвоение учащимися достигаемых результатов происходит с помощью рефлексивных заданий. Такой подход гарантирует повышенную мотивацию и результативность обучения.

При разработке учебника физики необходимо учитывать не только объекты изучения, но и виды познавательной деятельности, на основе которых составляется система педагогических целей и конкретизируются функции учебника. Учебник должен научить учащихся пользоваться приобретенными знаниями. В результате, в процессе использования такого учебника у учащихся формируются способности и компетенции (жизненные навыки). Анализируя функцию учебника, называемую функцией развития способностей и компетенции, бельгийские ученые Франсуа-Мари Жерар и Ксавье Рожье (Франция) отмечают, что «в учебниках основное внимание должно уделяться видам деятельности, т. е. учащийся должен научиться применять определенный вид деятельности к различным объектам обучения. Компетенция — это интегрированная группа способностей, позволяющая без предварительной подготовки оценить ситуацию и действовать более или менее соответствующим образом» [4]. В таком случае учебник физики будет представлять учебную книгу, содержание которой включает логически выстроенную систему учебных ситуаций, ориентированных на формирование способностей и компетенции (жизненных навыков) учащихся, и обеспечивает знания, способы деятельности, опыт творческой деятельности и опыт эмоционально-ценностного отношения к миру.

Школьный учебник физики должен быть наделен такими общими функциями:

- развивающей (формировать компетенции на основе учебных заданий, включенных в содержание учебника и представляющих собой так называемые «эталонные задания») [3; 4];
- мировоззренческой (формировать убежденность в познаваемости, объективности и взаимообусловленности явлений природы и общества);
- синтезирующей (формировать целостное представление о мире и целостную творческую личность).

Целесообразно особо выделить также коммуникативные, мотивационные, ценностно-ориентационные функции учебника, функцию, обеспечивающую дифференциацию обучения и функцию, позволяющую на основе компетенции решать проблемы. Коммуникативная функция проявляется в учебнике через способы взаимодействия учащихся, исполнения различных социальных ролей, в овладении навыками общения. Мотивационная функция понимается как функция, направленная на стимулирование у учащихся учебно-познавательной потребности в познании и на формирование у них желания и умения самостоятельно приобретать знания [2; 5]. Ценностно-ориентационная функция учебника рассматривается как функция, отража-

юща оціночно-діяльнісний аспект життєдіяльності школьника, характеризується направленістю активності особистості на осмислення і визнання духовних цінностей, що складають культуру людства, а також повинна розкривати процес самоосвіти учасних. Функція, що відображає в підручнику обов'язковий і можливий рівень засвоєння через текстові і втекстові компоненти змісту підручника, умовно називається функцією, що забезпечує диференціацію освіти. Функція розв'язання проблем охоплює всі компоненти підручника.

Компетентнісний підхід при створенні підручника фізики зводиться до формуванню освітніх ситуацій. Виходячи з цього, передбачаємо, що освітня книга повинна представляти собою спеціально розроблену систему освітніх ситуацій. Створюючи підручник, автор створює ланцюжок освітніх ситуацій, орієнтованих на те чи інші освітні дії школярів. В освітніх текстах міститься предмет цих дій, а питання, завдання, задачі і вправи — це засоби організації планованих освітніх дій учасних. Досвід творчої діяльності в підручнику повинен виражатися у формі інтеграційних ситуацій, що забезпечують інтеграційну освітню діяльність учасних. В свою чергу, досвід емоційно-ціннісного ставлення виражається у тексті підручника через ставлення до об'єктів і засобів діяльності, що впливають на емоційне сприйняття і включення в систему цінностей. Іншими словами, компетентнісний підхід в підручнику передбачає готовність учасних застосовувати засвоєні знання, способи діяльності і ціннісні ставлення для розв'язання практичних завдань у реальному житті. В цьому сенсі компетентнісний підхід є практично-орієнтованим підходом [5].

В залежності від компетентнісного підходу змінюються і функції підручника. Наразі перед авторами стоїть завдання підготувати не просто підручник, джерело знань, а підручник, головним чином, що вказує шляхи і підходи до оволодіння матеріалом, намагаючись способи діяльності учасних. Разом з тим, також враховується діяльність вчителя, що включає в себе такі пріоритетні види як управління процесом освіти, виховання і розвитку особистості школярів, а також проектування і планування. Нам представляється, що особистісний результат освіти учасного, що заключається у сформованості досвіду розв'язання проблем, є основою компетентнісного підходу. Реалізацію компетентнісного підходу необхідно почати з осмислення змісту ключових компетентностей.

Висновки. Таким чином, шкільний підручник нами розглядається не просто як джерело знань, а як дидактичне засіб, перш за все як джерело самостійного використання учасними знань у процесі організації і виконання власної (суб'єктної) діяльності, пов'язаної з усвідомленням наступних досвідів, як процес, що розкривається у діяльності і в взаємодії учасних між собою і оточуючою дійсністю.

Использованные источники

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011–2020 годы. Астана. — 2010.
2. Программа повышения квалификации учителей. Центр педагогического мастерства АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2017 г.
3. Imashev, G. Innovative technologies of training in physics at high school. LAP LAMBERT Academic Publishing. 2015. 173 с.
4. Имашев Г. Развитие знаний в курсе физики. Palmary Academic Publishing. Германия. 2012. 232 с.
5. Бакина Н. С. Проблемы современных учебников истории//История Казахстана преподавание в школах и ВУЗах. — 2008. — № 1.-С 75–83.

References

1. Gosudarstvennaya programma razvitiya obrazovaniya Respubliki Kazahstan na 2011–2020 g. Astana. — 2010.
2. Programma povysheniya kvalifikatsii uchiteley. Tsentr pedagogicheskogo masterstva AOO «Nazarbaev Intellektualnyie shkolyi», 2017 g.
3. Imashev, G. Innovative technologies of training in physics at high school. LAP LAMBERT Academic Publishing. 2015. 173 p.
4. Imashev G. Razvitie znaniy v kurse fiziki. Palmary Academic Publishing. Germaniya. 2012. 232 p.
5. Bakina N. S. Problemyi sovremennyih uchebnikov istorii//Istoriya Kazahstana prepodavanie v shkolah i VUZah. — 2008. — № 1. — P. 75–83.

Гізатулла Імашев,

**доктор педагогічних наук, професор,
Атирауський державний університет ім. Х. Досмұхамедова,
м. Атирау, Казахстан**

ДИДАКТИЧНІ ФУНКЦІЇ СУЧАСНОГО ШКІЛЬНОГО ПІДРУЧНИКА

Статтю присвячено проблемі підготовки шкільного підручника як стимулятора і організатора навчальної діяльності учнів. Автором розкриті державні підходи до освіти та цілі системи освіти в Казахстані. Також в статті охарактеризовано основні принципи, на яких ґрунтується дидактичний комплекс підручника: науковості, доступності й посильності, свідомості й активності, зв'язку теорії з практикою, систематичності, послідовності й спадкоємності, наочності; описані особливості й етапи підготовки шкільних підручників у контексті модернізації освіти та впровадження інноваційних технологій.

Ключові слова: освіта; створення підручників; завдання дидактики; інноваційні технології; шкільний підручник фізики; джерело знань; компетентнісний підхід; модернізація освіти.

Hizatulla Imashev,

**Doctor of Education, Professor,
Atyrau State University named after H. Dosmukhamedova
Atyrau, Kazakhstan**

THE DIDACTIC FUNCTIONS OF A MODERN SCHOOL TEXTBOOK

The article is devoted to the problem of a school textbook, as a stimulant and organizer of student learning activities. The author disclosed state approaches to education and the goals of the education system in Kazakhstan. The article also describes the main principles on which the didactic complex of the textbook is based: science, accessibility and feasibility, consciousness and activity, the connection of theory with practice, systematic, consistency and continuity, visibility; describes the features and stages of the preparation of school textbooks in the context of the modernization of education and the introduction of innovative technologies.

Thus, the school textbook is considered by us not just as a source of knowledge, but also as a didactic tool, primarily as a source of students' independent use of knowledge in the process of organizing and implementing their own (subject) activities related to the awareness of subsequent experiences, as a process unfolding in activities and in communicating students with each other and the surrounding reality.

Keywords: education; the creation of textbooks; tasks of didactics; innovative technologies; school textbook of physics; source of knowledge; competence approach; modernization of education.